

УДК 159.923

Бондар С.І., Крицька І.А., Тетерук С.П.
Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ

ЗАСТОСУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ФЕНОМЕНІВ ОСОБИСТОСТІ У ФОРМУВАННІ ІНШОМОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Анотація. У призмі концепції людського капіталу наголошується на важливості вивчення іноземних мов як складової людського капіталу. Приділяється увага когнітивним стилям особистості в процесі вивчення іноземної мови. Виділено когнітивні стилі, а саме: полезалежність, полenezалежність, імпульсивність, рефлексивність, властиві особистості в роботі з текстом іноземної мови. Показано результати дослідження застосування когнітивних стилів особистості при переробці тексту. Висунуто пропозиції про можливість використання когнітивних стилів особистості для підняття рівня комунікативної іношомовленневої компетенції, яка є складовою людського капіталу.

Ключові слова: людський капітал, іношомовленнева компетентність, когнітивні стилі, полезалежність-полenezалежність, імпульсивність-рефлексивність.

Bondar S.I., Krytska I.A., Teteruk S.P.
Academy of Labour, Social Relations and Tourism, Kyiv

APPLICATION OF PSYCHOLOGICAL PENOMENA OF PERSONALITY IN FOREIGN LANGUAGE COMPETENCE FORMING AS A COMPONENT OF HUMAN CAPITAL

Summary. The prism of the concept of human capital notes the importance of learning foreign languages as a component of human capital. Attention is paid to the cognitive styles of personality in the process of foreign language learning. Cognitive styles are highlighted, namely: field-dependence, field-independence, impulsivity, reflexivity, inherited to the person in foreign language information processing. The results of the study of the use of cognitive styles of personality in the information processing are shown. Proposals have been put forward on the possibility of using cognitive styles of personality to raise the level of communicative foreign languages competence, which is a component of human capital.

Keywords: human capital, foreign language competence, cognitive styles, field dependence-field independence, impulsivity-reflexivity.

Постановка проблеми. На фоні очевидних стрімких змін у всіх сферах життя і діяльності українців непорушним залишаються необхідність отримання якісної професійної освіти, необхідність обміну інформацією, і саме в цьому розрізі, на перше місце, як умова успішної освіти, успішного обміну інформацією, успішної комунікації, виступає знання іноземних мов.

Нестримна течія часу здійснює неблаганний вплив на традиційні стереотипи і диктує нові правила для всіх сфер людського буття. Стрімкі поступи сучасності породжують виклики, пов'язані з відсутністю соціальних умов в Україні, які б забезпечували гідне життя і вільний розвиток людини. Дотичні проблеми вриваються в освітні процеси, змінюють навчальні парадигми, змінюють характеристики діяльності студента і викладача та змушують сучасну освіту розглядати умови формування майбутнього фахівця через призму людського капіталу, який є складовою інтелектуального капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо спиратись на широке визначення, то інтелектуальним капіталом вважаються знання, які можуть бути перетворені в прибуток та оцінені. Це визначення охоплює будь-яку технологічну, управлінську та ринкову новизну, яка може бути інноваційною і приносити додатковий прибуток [1, с. 23–25].

Вітчизняні та закордонні дослідники вважають, що інтелектуальний капітал – це ресурс, який характеризує знання, інтелектуальний потенціал організації та є одним із нових критеріїв визначення конкурентоздатності організації. Вони схилиються до думки, що на рівні організації інтелектуальний капітал є сумою трьох складових, а саме: людського капіталу як сукупності знань, навичок, творчих здібностей, а також спроможностей працівників відповідати вимогам і задачам компанії; структурного капіталу – це і програмні засоби ЕОМ, і програмне забезпечення, і бази даних, організаційна структура, патенти, товарні знаки, та інші організаційні механізми, які забезпечують продуктивність та функціонування компанії; і на сам кінець споживчого капіталу – майбутні споживачі продукції компанії, її спроможність задовольнити їх запити.

Основою цих трьох складових є людські ресурси – найбільша динамічна компонента спроможності компанії отримувати прибуток тривалий час. Вважається, що людський капітал не може бути власністю компанії, а структурний капітал може бути оформлений у власність і може виступати в якості об'єкту купівлі-продажу» [1, с. 23–25].

Концепція людського капіталу розроблена американськими вченими, лауреатами Нобелівської премії з економіки Гарі Бекером і Теодором Шульцем. За їхнім визначенням «людський капітал» – це оцінка втіленої в індивідуумі потенційної здатності приносити дохід, що включає вроджені здібності і таланти, а так само освіту і набуту кваліфікацію. Вони довели, що вкладення в людський капітал можуть давати високий економічний ефект, і ці вкладення все більшою мірою визначають розвиток економіки та прогрес людства [5; 6].

Якуба К.І., доктор економічних наук, професор, дала власне визначення сутності поняття

«людський капітал» як соціально-економічної категорії та розглянула особливості вкладень (інвестицій) в людський капітал за критерієм суспільно необхідних вкладень суспільства у формування людини як біосоціальної істоти, вона визначила ефективність, основні параметри і структуру інвестицій в людський капітал з розрахунку на одну людину в Україні ще у 2012 р., і її надбання знайшли широкого застосування в різних наукових дослідженнях [9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Осторонь такого поняття як «людський капітал» та його урахування у формуванні майбутнього фахівця не можуть стояти викладачі іноземних мов. Адже концепції «людського капіталу» виявили моменти інвестицій в освіту та професійну підготовку, у пошук кращої професії, у міграцію на інші ринки праці. Якість робочої сили вимірюється «ринковою орієнтацією» фахівця, його вмінням переструктурувати свої здібності, що передбачає безперервну освіту, володіння ІКТ, і що особливо важливо для вітчизняних випускників ЗВО – знання іноземних мов. Вибір форм, методів, підходів, а також визначення мети вивчення іноземної мови є невичерпною темою багатьох досліджень. Але зв'язок когнітивних стилів особистості та їх вплив на вивчення іноземної мови в призмі людського капіталу є недостатньо вивченим.

Варто зазначити, що саме іноземна мова набуває важливого значення у вирішенні комунікативних проблем, у процесах інтерпретації інформації, закодованої у власне мовних і екстралінгвістичних символах. У розрізі поставлених освітніх завдань комунікативна компетентність відіграє одну з найважливіших ролей у становленні бакалавра, спеціаліста чи магістра. Юрист, політолог, менеджер, економіст, учитель і багато інших фахівців повинні володіти комунікативною культурою, умінням вести діалог, проявляти гнучкість у спілкуванні, тобто бути комунікативно компетентними. Отже, знання іноземних мов можна повноправно вважати складовою «людського капіталу» [2].

Рішення комунікативних проблем і досягнення рівня володіння іноземною мовою, зазначеного в ЗЕР з мовної освіти, у вищому навчальному закладі пов'язано з певними факторами ускладнення, а саме такими: слабкою лінгвістичною підготовкою абітурієнтів, жорсткими умовами обмеження аудиторного навантаження з іноземних мов, які містяться в освітніх стандартах багатьох нефілологічних спеціальностей, протіканням процесу вивчення іноземної мови не в самий сенситивний період, орієнтуванням навчання на майбутню професію, що вимагає засвоєння складної граматики і відповідної термінології та ін.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є звернути увагу викладачів іноземних мов, учителів, студентів на можливість застосування психологічних феноменів особистості як індивідуальних способів здійснення комунікативної іншомовної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Численними дослідженнями доведено, що серед усіх аспектів вивчення мови окремо виділяється читання (як процес переробки іншомовленневої інформації), і його розгляд пролягає у площині лінгвістичних, педагогічних та психологічних наук.

Читання передбачає кілька компонентів, тісно пов'язаних з розумінням змісту того, що відображено словами і граматичними конструкціями, а саме: передбачення змісту тексту за рахунок вдумливого прочитування заголовка, швидкого перегляду двох-трьох речень першого абзацу і закінчення тексту; уміння виділити головне в тексті та вичленити другорядну інформацію; уміння переструктурувати текст; уміння інтерпретувати, розуміти підтекст та створювати своє власне ставлення до прочитаного.

У пошуку шляхів підвищення ефективності вивчення іноземних мов ми звернули увагу на такі психологічні феномени як когнітивні стилі особистості, які мають спільний знаменник з читанням: читання – це процес переробки інформації, а когнітивний стиль – спосіб переробки інформації.

Науковці підкреслюють, що індивідуальні відмінності у способах отримання і відтворення інформації, прийомом аналізу і структурування свого оточення і т. д., у свою чергу утворюють деякі типові форми когнітивного реагування, відносно яких групи людей є схожими і відрізняються одна від одної, що позначає індивідуальні відмінності у процесах переробки інформації та виділяє типи людей у залежності від особливостей їх когнітивної організації [7]. Стилевий феномен – це стійка у часі характеристика суб'єкта, яка виявляється на різних рівнях функціонування пізнання; стилеві феномени не оцінюються, тому що представники кожного стилю мають відповідні переваги у тих ситуаціях, де індивідуальні пізнавальні якості сприяють ефективній поведінці

Таким чином, при вивченні когнітивних стилів першочергово виділяються не змістовні характеристики пізнавальної активності («що» людина думає), а способи її організації («як» людина думає) і виявляються типові для кожної конкретної особистості індивідуально – своєрідні прийоми отримання і переробки інформації. Як способи переробки інформації когнітивні стилі виявляють себе в читанні, як одному із процесів переробки інформації. Теоретичні дані свідчать про те, що серед багатьох когнітивних стилів саме «полезалежність-полenezалежність» і «імпульсивність-рефлексивність» накладають свій відбиток на процес такого виду переробки інформації, як читання тексту. Аналіз психологічних досліджень спонукав нас висунути припущення про те, що в процесі розуміння тексту важливу роль відіграють своєрідні «інструменти» діяльності, властиві кожній людині, феноменальні способи переробки інформації, які в психології пізнання іменуються когнітивними стилями особистості [3].

Ми провели психологічне дослідження, у ході якого сформували групи студентів за належністю до когнітивного стилю: полезалежності-полenezалежності, імпульсивності-рефлексивності (кожен стиль біполярний) і визначили, як розуміють текст іноземної мови студенти, залежно від того, який когнітивний стиль властивий кожному з піддослідних. У результаті констатуючого етапу експерименту ми визначили, що для імпульсивних студентів читання іноземною мовою – це відтворення звукової форми слів по графічній моделі, саме імпульсивні студенти показують приклади формального перекладу.

Розуміння йде на другий план і виступає лише у формі контролю над читанням. Виходячи з даних нашого дослідження, ми визначили рівні розуміння залежно від когнітивного стилю особистості. Перший рівень розуміння – розуміння окремих слів. Другий рівень характеризується умінням пов'язувати ці одиниці в словосполучення. У цьому випадку проявляється велике значення деталі в текстах, яке вимагає пильної уваги читачів. За результатами дослідження 72,3% полезалежних і імпульсивних студентів знаходяться на другому рівні, тобто на рівні синтагми. 32% полезалежних і 39,4% імпульсивних подолали цей рівень. Серед полезалежних різниця в розумінні синтагм становить 10% у сторону нерозуміння. Серед імпульсивних внутрішньогруппове розуміння вище на 9%. А міжгрупова різниця імпульсивних і рефлексивних складає всього лише 7,4%. Це зовсім незначна різниця, якщо порівнювати їх показники з показниками розуміння синтагм полезалежними або рефлексивними студентами, рівень нерозуміння яких практично дорівнює нулю [4].

Отже, імпульсивні і полезалежні студенти продемонстрували найнижчі рівні розуміння тексту. Третій рівень розуміння вимагає від читача високої логіко-граматичної грамотності. Виокремлення предмета висловлювання (суб'єкта) і того, що стверджується про суб'єкта (предиката), вимагає від читача вільного орієнтування в структурі речення – групі підмета і присудка. А з іншого боку, якщо читач знайомий з типологією суджень (судження існування, властивості, відносини, структури), то він більш уважно поставиться до лексико-граматичних засобів вираження семантичних відносин.

Результати нашого дослідження показують, що вплив когнітивного стилю позначається на вмінні читачів або виокремлювати предмет висловлювання, або ж не відзначати його, орієнтуватися або не орієнтуватися в структурі речення. Найбільшу кількість негативних оцінок на цьому етапі дослідження отримали полезалежні студенти. Тільки 26% випробовуваних розуміють текст на рівні окремих речень. Не набагато вище результат імпульсивних: тільки 30,3% долають третій рівень розуміння. Очевидно, що полезалежні студенти, в силу своїх стилевих особливостей, не вміють виокремити з речення суб'єкт і предикат. Зазначимо, що саме для англійської мови це завдання не видається важким. В англійській мові існує чіткий порядок слів у реченні: підмет і присудок, другорядні члени речення. Студенти з імпульсивним когнітивним стилем також прочитують все речення цілком, але їх стиль накладає свій відбиток на розуміння тексту. Процес поділу речення на суб'єкт і предикат вимагає затримки мислення, а імпульсивним не властиво працювати повільно, вдумливо, постійно контролюючи свої дії. Вони прагнуть вирішувати всі завдання швидко. Прискорені прийняття рішень дозволяють затримуватися на окремих частинах тексту, навіть якщо вони головні. Серед полenezалежних тільки 7% випробовуваних не зуміли піти далі розуміння словосполучень. Але саме ці студенти не вивчали англійську мову в обсязі шкільної програми. Чотири рефлексивних студента – 11% (з цієї ж причини) також не змогли

здійснити і зрозуміти весь текст повністю. Наступний рівень розуміння – розуміння надфразових одиниць – груп речень, що виражають закінчену думку. При цьому відображаються такі логічні операції, як умовиводи, докази, пояснення, а також сукупності суджень, що описують операції визначення поняття, класифікації, систематизації. Вище згадувалося, що такі завдання ледве вирішуються тими, кому властиві полезалежний і імпульсивний стилі діяльності. Тому імпульсивні і полезалежні студенти показали повне нерозуміння тексту на рівні абзацу і на рівні надфразової одиниці. Полезалежні і рефлексивні студенти зрозуміли тест недостатньо повно, пропустили деякі дрібні деталі, допустили неточності, додали те, чого немає в тексті. Слід звернути увагу на те, що таке розуміння продемонстрували 47% рефлексивних і тільки 18% полезалежних [4]. Виявлено, що рефлексивні студенти краще деталізують текст, ніж полезалежні. А стильові особливості полезалежних дозволяють їм зрозуміти загальний зміст, не зупиняючись на деталях. "Вихід за межі ситуації здійснюється через свідомість. І у випадку свідомості, і в разі дії здійснюється ломка, розщеплення ситуації, виокремлення в ній умов співвідносні з вимогами" [6]. Розуміння повного тексту з точним перекладом загального змісту і деталей тексту показали тільки 14% полезалежних і 17% рефлексивних. Як бачимо, майже рівну кількість полезалежних і імпульсивних студентів розуміють текст однаково в процентному співвідношенні.

Наші дослідження підтверджують той факт, що під час читання асоціюються моторно-слухові відчуття із зоровими образами, і те, що відому роль в розумінні прочитаного відіграє внутрішня мова, а розуміння в результаті читання супроводжується промовлянням, тобто при читанні вголос або про себе з'являються певні моторно-слухові відчуття, слідом за якими настає зв'язування звуко-літерного образу слова з певним значен-

ням. Думка читача іншомовного тексту працює в двох напрямках одночасно:

- впізнавання, формальне розуміння граматичної та лексичної сторони тексту;
- проникнення в сам зміст іншомовного тексту.

Саме таким шляхом, лексична, граматична і контекстна сторони тексту з'єднуються у свідомості читача. На думку Н.І. Жинкіна «процес розуміння полягає саме у встановленні зв'язків у свідомості читача» [8, с. 215].

Результати дослідження показали і те, що полезалежні студенти гірше інших груп здатні встановлювати такі зв'язки. Властивий їм стиль не сприяє встановленню зв'язків між лексичними одиницями. Моторно-слухові відчуття у імпульсивних випереджають звуко-буквені образи слова і його значення. Це заважає імпульсивним одночасно з'єднати в єдине ціле лексичну, граматичну і контекстну сторони тексту. Що стосується полезалежних і рефлексивних студентів, то, очевидно, що їх стилі діяльності позитивно впливають на розуміння тексту. Рефлексивні студенти більш успішні в довільному уповільненні своїх моторних дій, тобто, вони сповільнюють процеси співвідношення звуко-літерного образу слова з його значенням, слова з'єднують в словосполучення, словосполучення в речення для того, щоб глибше розібратися в змісті прочитаного.

Висновки і пропозиції. Дослідження особливостей розуміння іншомовного тексту студентами з різними когнітивними стилями показало шляхи і методи використання властивого особистості когнітивний стиль як інструменту розуміння тексту. Проведене дослідження сприяло створенню системи завдань з формування умінь студентів з різними когнітивними стилями працювати з текстом іноземної мови, що призвело до ефективності розуміння тексту та засвоєння мови в цілому та підвищило рівень комунікативної іншомовленневої компетенції, яка є компонентом людського капіталу.

Список літератури:

1. Зинов В., Сафарян К. Интеллектуальный капитал как базовая характеристика стоимости бизнеса. *Интеллектуальна власність*. 2001. № 5–6, С. 23–25.
2. Бондар С.І. Інтенсивні технології гуманістичного навчання іншомовній комунікативній компетентності студента вузу як компонент формування «Людського капіталу». *Людський капітал в умовах трансформації українського суспільства : зб. тез міжнародної наукової конфер. викладачів, аспірантів і студентів*. Київ : Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 2014. С. 11–12.
3. Бондар С.І. Іншомовна освіта в сучасній парадигмі формування соціальної адаптованості та конкурентоспроможності молоді. *Модернізація українського суспільства у світлі угоди про асоціацію з ЄС : зб. тез міжнарод. науково-практич. конфер. викладачів і аспірантів*. Київ : Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 2015. С. 22–23.
4. Бондар С.І. Psychological phenomena of personality in learning foreign language. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 12. Психологічні науки : збірник наукових праць. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2017. № 5(50). 223 с.
5. Theodore Schultz, 95, Winner Of a Key Prize in Economics. *The New York Times*. Retrieved October 3, 2012.
6. Wessel D. The Economics of Learning In. *The Wall Street Journal*. Retrieved 4 April 2013.
7. Gardner R.W., Jackson D.N., Messick S. Personality organization in cognitive controls and intellectual abilities. *Psychological Issues*. 1960. V. 2. Mon. 8. 148 p.
8. Жинкин Н.И. Механизмы речи. Москва : Изд-во АПН, 1958. 370 с.
9. Якуба К.І. Особливості інвестицій у людський капітал: методологічний аспект. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2013. № 5. С. 180–185.